


*Не бійтесь заглядати у словник: то
пишний яр, а не сумне провалля*

Максим Рильський

ОДА СЛОВНИКАМ
СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛЕКСИКОГРАФІЇ
(ВІД Л. ЗИЗАНІЯ ДО Б. ГРІНЧЕНКА)



*9 листопада - День української писемності і
мови*



Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!

Тарас Шевченко

Для збереження культурної складової людства значну роль відіграють словники. Вони несуть у собі мудрість минулих поколінь. За допомогою словників з легкістю можна розширити світогляд та збагатити власну мову. Словники — це джерело знань та розвитку мовлення, здобутих людством протягом тисячоліть. На сьогодні існує безліч словників як тематичних, так і мовних.

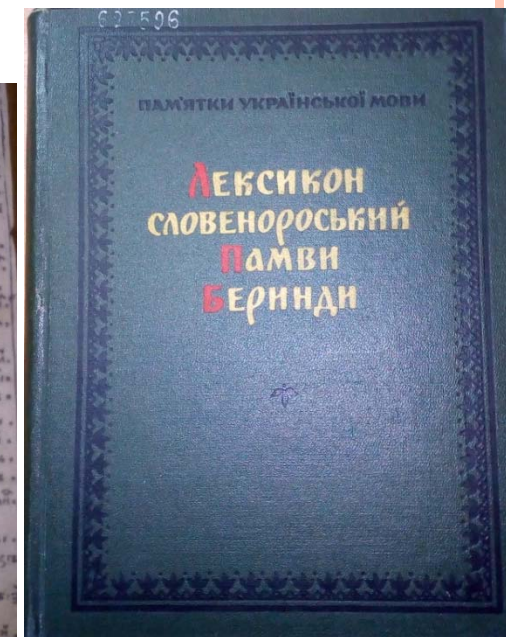
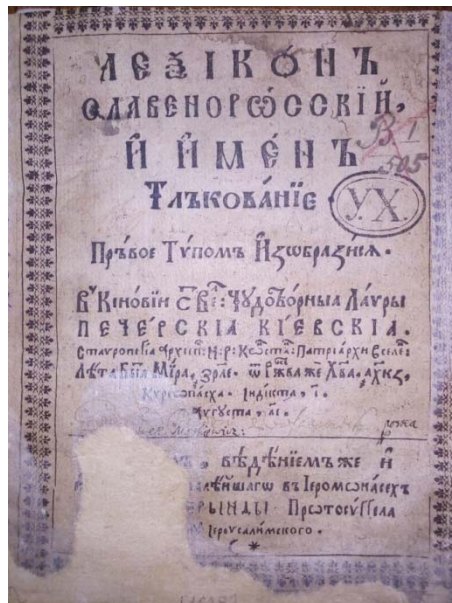
*Виставка познайомить усіх бажаючих з
найцікавішими виданнями словників,
які зберігаються у фондах ЦНБ*

Перший друкований словник української мови з'явився у 1596 році у Вільні, завдяки Лаврентію Зизанію (Тустановському). Словник налічує 34 сторінки і включає в себе церковнослов'янські слова з поясненнями українською живою мовою. Цей словник підготував ґрунт для видатної лексикографічної праці — «Лексикона славеноросскіго» Памви Беринди, який використав не тільки досвід Л. Зизанія, але й увів у свій словник майже весь матеріал його «Лексису».



Зизаній (Тустановський) Лаврентій. Граматика словенська. — Факсимільне видання: У Вільні, 1596 . — Київ : Наукова думка, 1980 . — 180 с.

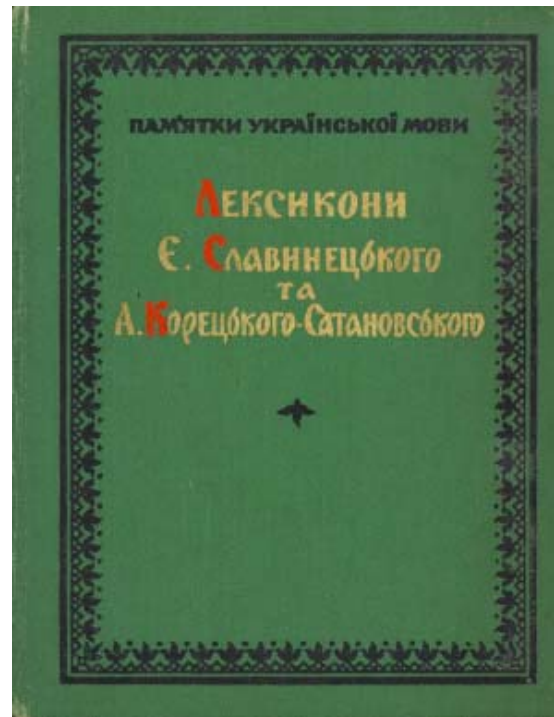
У 1627 році з'явилася значна лексикографічна праця архітипографа Києво-Печерської лаври Памви Беринди «Лексиконъ словеноросскій и именъ Тлъкованіє». Видання налічувало 475 сторінок з поясненнями українською мовою церковнослов'янських слів та імен. «Лексикон» включає біля 7000 слів і складається із двох окремих частин. Перша - перекладний словник 4980 церковно-слов'янських слів, які перекладаються синонімами тогочасної живої української мови. Друга частина нагадує своєрідний словник іншомовних слів та власних імен із джерел того часу. У цій частині подано й пояснено 2020 слів. Праця Беринди є важливим джерелом вивчення словникового складу української мови XVII ст. Праця неодноразово перевидавалася як в Україні, так і за її межами.



Рукописні «Лексикон латинський» Є. Славинецького та «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького й А. Корецького-Сатановського – важливі пам'ятки не тільки церковнослов'янської, але й української мови середини XVII ст. «Лексикон латинський» (1642), що дійшов до нас у рукописах, в багатьох списках. Це найбільший словник (27 000 вокабул), посібник для навчання латинської мови. Ця праця – безмежне джерело вивчення лексики і словотвору церковнослов'янської та української мов XVII ст.



Епіфаній Славинецький



АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ІНСТИТУТ МОВознавства ім. О. О. ПОТЕБНИ

ЛЕКСИКОН ЛАТИНСЬКИЙ
Є. Славинецького
ТА
ЛЕКСИКОН
СЛОВЕНО-ЛАТИНСЬКИЙ
Є. Славинецького
ТА
А. Корецького-Сатановського

Підготував до видання
В. В. НІМЧУК

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1973



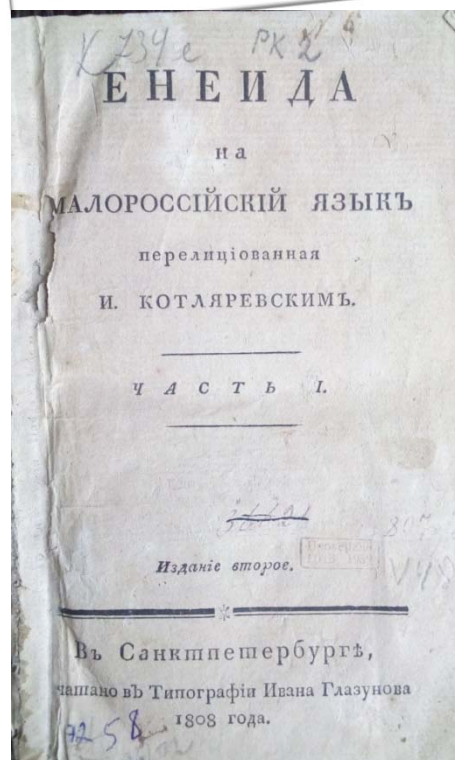
У 1808 році Василь Якович Ломиковський написав “Словарь малорусской старины”, який було надруковано лише у 1894 році. Словник складається з 71 слова. Рукопис був незакінчений – після літери К є лише 7 статей. Цей словник становить певний інтерес для істориків України та істориків української літературної мови.



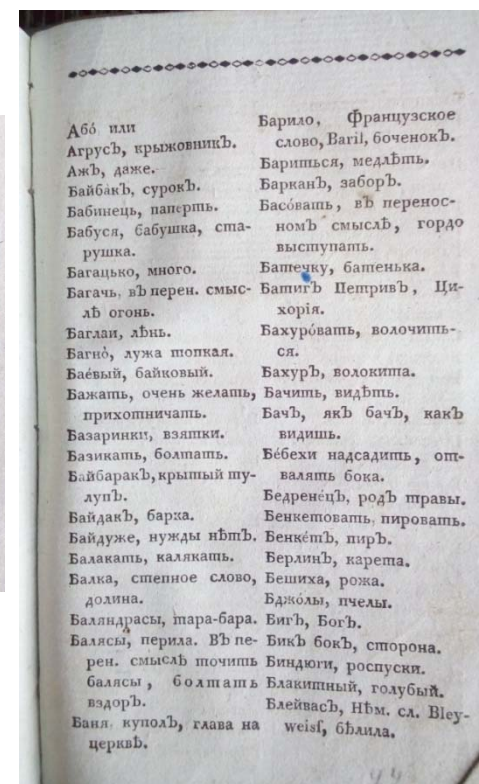
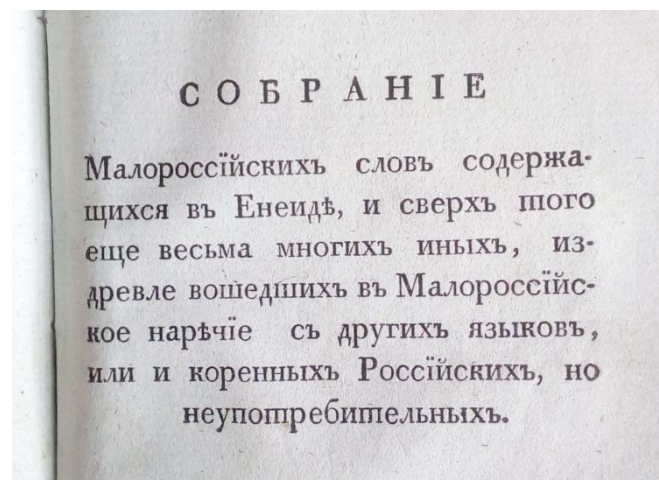
Печатаемый здѣсь словарь озаглавленъ, въ подлинникѣ, такъ: „О Малороссіи. О древнихъ обычаяхъ малороссійскихъ, о службѣ воинской и гражданской, о чинахъ и должностяхъ чиновниковъ. По алфавиту. Писано 1808 года.“ Рукопись словаря, писанная (въ 4 д. л., на 67-ми страницахъ) вся сплошь самимъ его составителемъ Василиемъ Яковлевичемъ Ломиковскимъ, нашлась среди недавно пріобрѣтенныхъ нами бумагъ послѣдняго. О Ломиковскомъ кое какія свѣдѣнія найдены въ этихъ же бумагахъ. Такъ, ближайшій его другъ Ив. Ром. Мартосъ, въ одномъ письмѣ 1826 г., о Ломиковскомъ говоритъ: „онъ есть потомокъ гетмана Апостола ¹⁾, воспитывался въ кадетскомъ корпусѣ при графѣ Ангальтѣ, жительство имѣетъ близъ Миргорода, въ населенной имъ слободѣ своей, названной Паркъ-Трудолюбъ, любитъ заниматься хозяйствомъ и древностями, и книгами до сихъ предметовъ относящимися“... Изъ



ИВАНЪ КОТЛЯРЕВСКИЙ
(1769–1838).

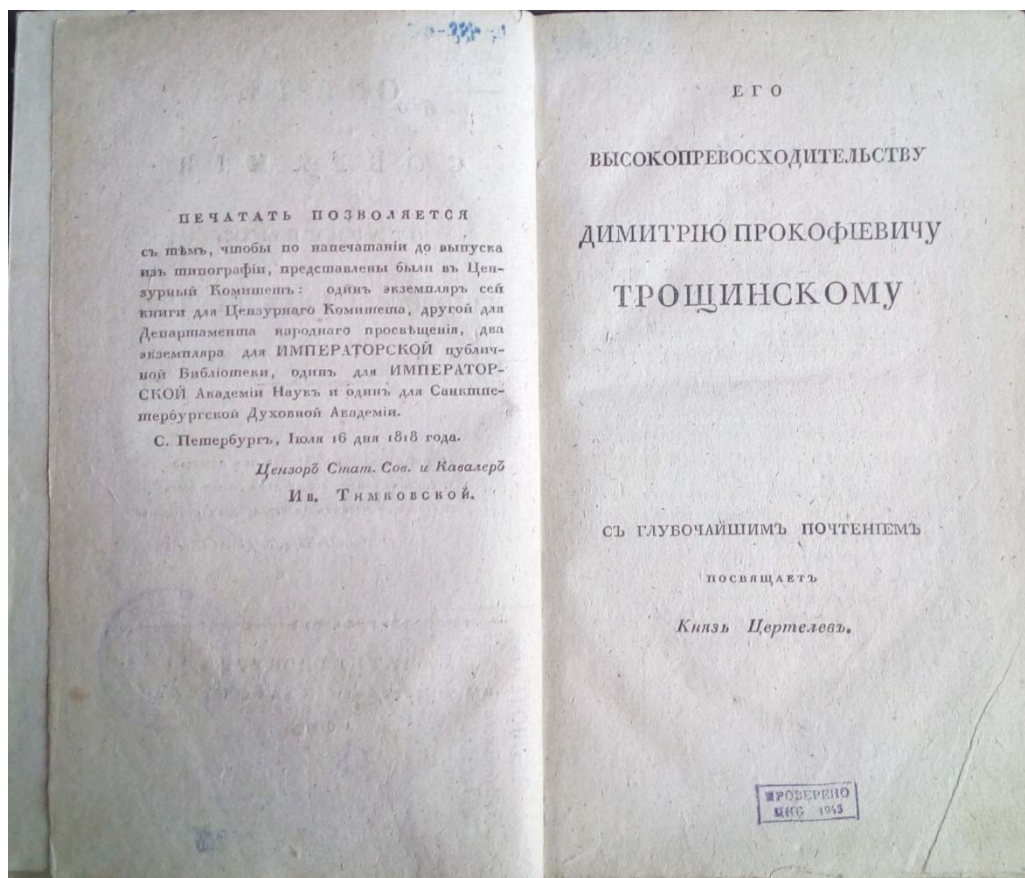
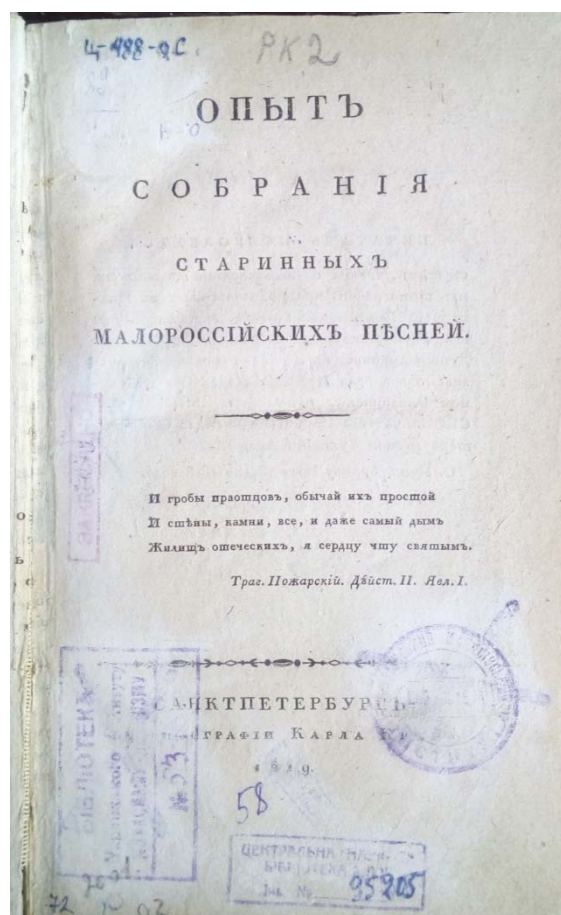


Сучасним словником народної української мови слід вважати словник в поемі «Енеїда» (1798) Івана Котляревського. Так письменник став не тільки основоположником нової української літератури, а й лексикографії. Словник містить 970 слів, укладених в алфавітному порядку.

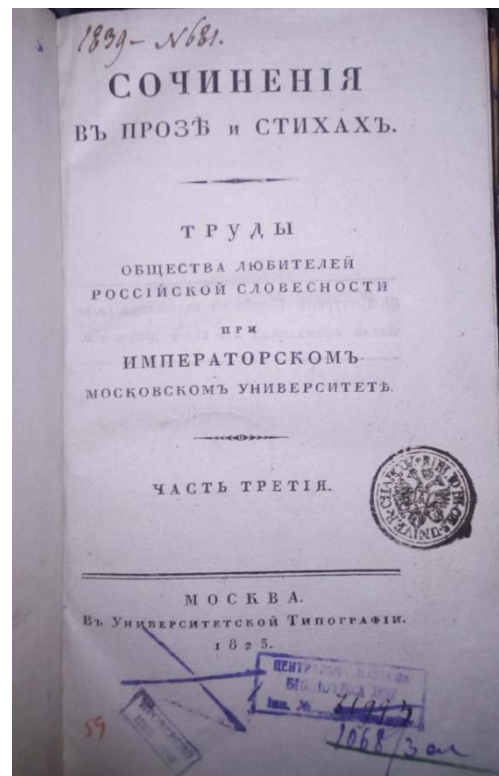


Котляревский Иван Петрович. Енеида. Ч.1 : поема, на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским . – 2-е изд . – Санкт-Петербург : Типография И.И. Глазунова и К°, 1808 . – 148 с.

Словник Миколи Андрійовича Цертелєва на 208 слів, складений як додаток до збірки “Опыт собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней” (1819 р.). Слова в цьому словнику взяті переважно з пісень, які увійшли до збірки.



Після виходу «Енеїди» масово почали з'являтися невеликі українсько-російські словники, які додавалися до творів. Така практика словників-додатків дала поштовх для створення словника «Собрание словъ малороссийскаго нарѣчія», який був виданий Іваном Войцеховичем у 1823 році. Словник був надрукований у третій частині «Трудов Общества любителей российской словесности». У ньому можна було знайти визначення понад тисячі слів, які містилися на 42 аркушах. Це перший самостійний українсько-російський словник.



284
емъ и совершенною преданностію имѣю
честь быть,

Милостивый Грсударь!
Вашъ всепокорный слуга
Евграфъ Филомавитскій.

10 го Іюня,
1822.
Харьковъ.

(Б.)

Собраніе словъ Малороссійскаго нарѣчія.

Отечественная Словесность обязана уже собраніемъ словъ Малороссійскаго нарѣчія и показаніемъ свойствъ его нѣкоторымъ знатокамъ Малороссійскаго языка. Я осмѣлился предпринять подобный трудъ съ тѣмъ единственно намѣреніемъ, чтобы представить почтеннѣйшему Обществу Любителей Россійской Словесности, учрежденному при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ полнѣйшій и, если смѣю сказать, исправнѣйшій Малороссійскій Словарь съ переводомъ на Русской. Ибо собраніе словъ, находящееся при Малороссійской Енеидѣ Г. Котляревскаго и подобное ему, помѣщенное въ Малороссійской грам-

«Словник української мови» Павла Білецького-Носенка - перший великий словник української мови. Автор працював над ним протягом 1838 – 1843 рр. У його словникових статтях широко наводяться фразеологізми, приказки, прислів'я, фрази з живого мовлення тощо, іноді подаються етимологічні відомості, зіставлення з іншими мовами. Словник складено на основі власних записів автора українських говірок, насамперед Лівобережжя, історичної Полтавщини, творів тогочасних письменників. Праця Білецького-Носенка налічує 20 000 слів. Вперше словник було видано Інститутом мовознавства імені О.О.Потебні АН УРСР у 1966 році.



ПЕРШИЙ ВЕЛИКИЙ СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ПАВЛА БІЛЕЦЬКОГО-НОСЕНКА

Українська лексикографія має дуже давню традицію, що тісно пов'язана з історією літературної мови, суспільно-історичними й культурними умовами життя народу. Доба формування та розквіту старого українського письменства й старої літературної мови залишила нам важливі словникарські праці: «Лексиконъ съ толкованіємъ словенскихъ мовъ просто» (рукопис, друга половина XVI ст.), перший друкований словник «Лексисъ Сирѣчь Реченіа, Въкратѣть събранъ(ъ) ны. И изъ словенскаго языка, на просты(и) Рускій Діалек(к)тъ Истол(ъ)кованы» Лаврентія Зизанія-Тустановського (Вільно, 1596 р.), «Лексиконъ славенорусскій и именъ Тлъкованіе» Памва Беринди (Київ, 1627 р.), «Лексиконъ латински(и) зъ Калепина преложенный на славенски(и)» Єпіфанія Славинецького (рукопис 1642 р. і пізніші списки), «Лексиконъ Славено-Латинскій». Єпіфанія Славинецького й Арсенія Корецького (рукопис, друга половина XVII ст.), «Синоніма славеноросская» (рукопис, друга половина XVII ст.), «Лексиконъ... Имѣющъ в(ъ) себѣ, Словеса первѣе Славенскія. Азбучныя, посе(и)же По(и)скіа» (Супрасль, 1722 р. й пізніші почайські видання). Як важливі пам'ятки української мови деякі з них уже перевидав Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР¹.

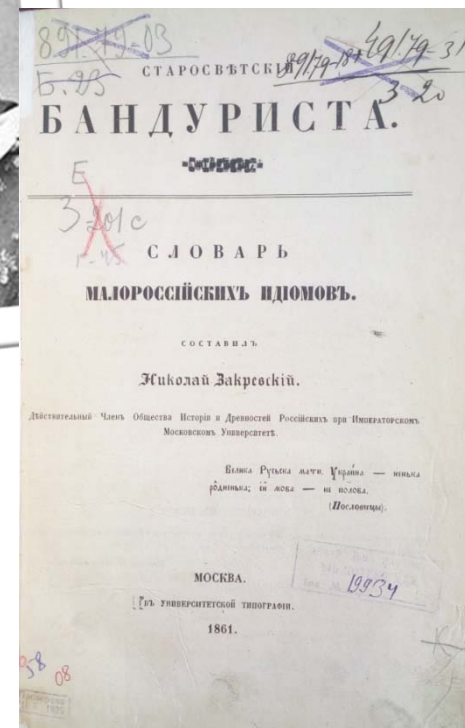
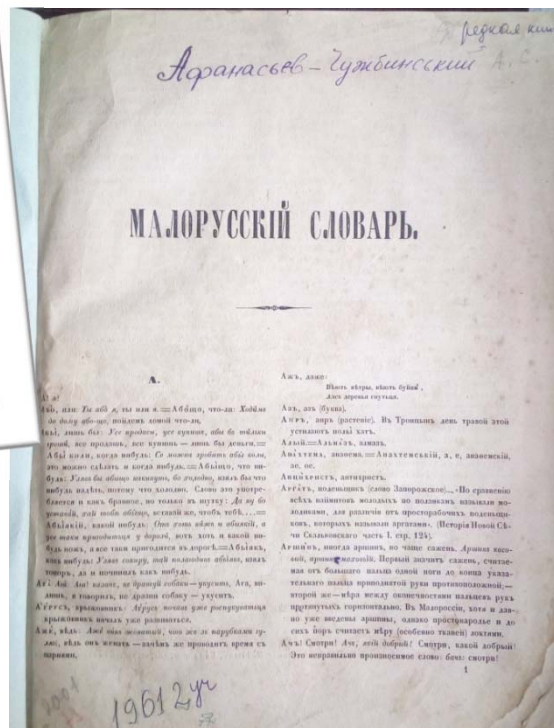
Українська жива народна мова органічно входила в систему старої літературної мови на всьому протязі її розвитку, була тим невичерпним джерелом, яке постійно освіжало й оживляло її. Однак елементи народної мови, що «все ширше проникали в «високу» мову, руйнували її структуру й образну систему, прискорюючи цим її занепад»².

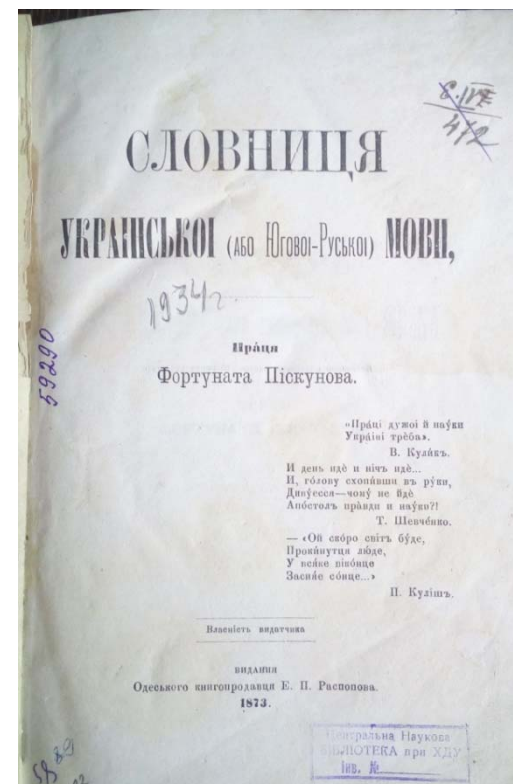
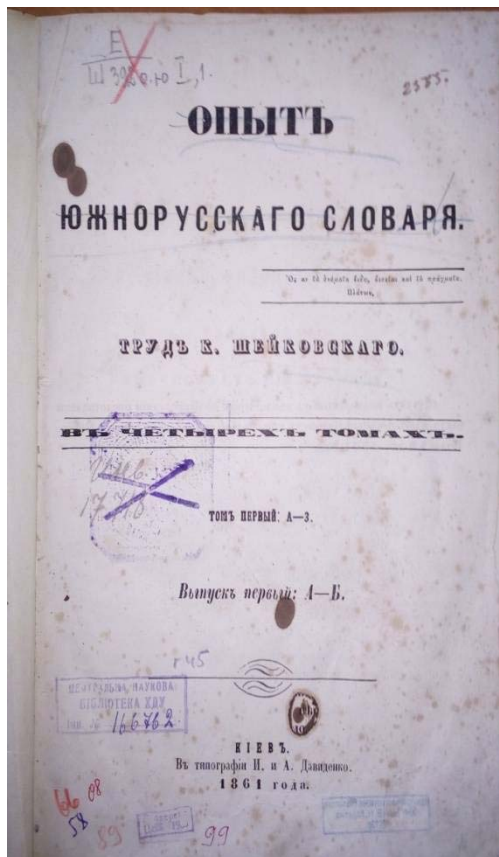
У другій половині XVIII — першій половині XIX ст. відбувався процес становлення національної літературної мови, зумовлений самим

¹ «Лексиконъ славенорусскій Памви Беринди», К., 1961; «Лексисъ» Лаврентія Зизанія, Синоніма славеноросская», К., 1964.

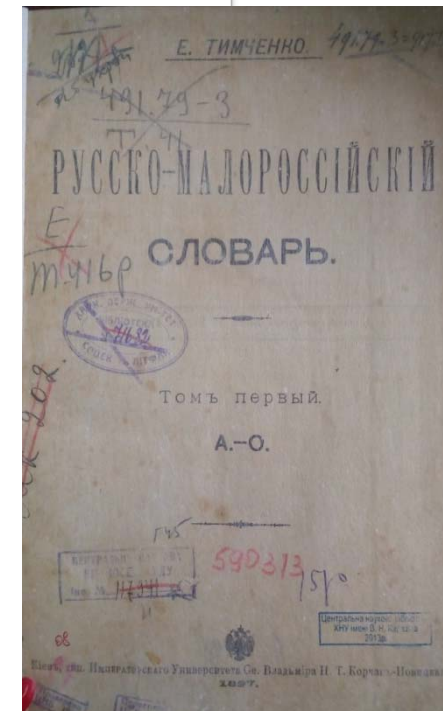
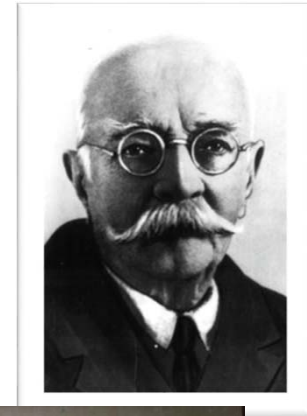
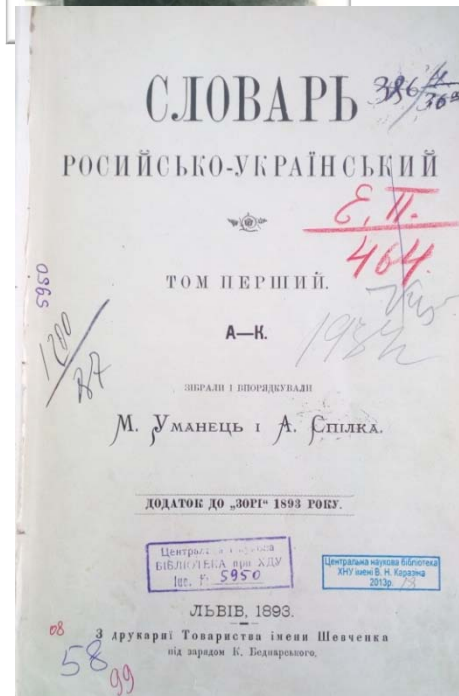
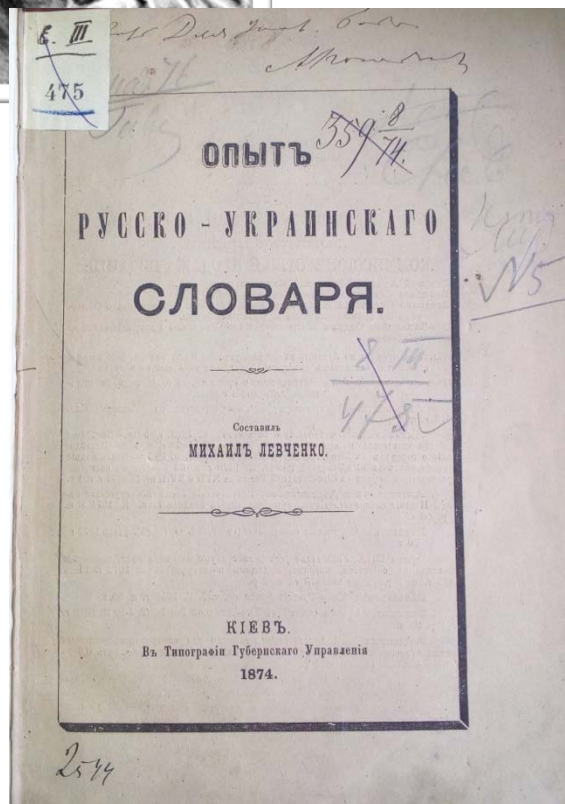
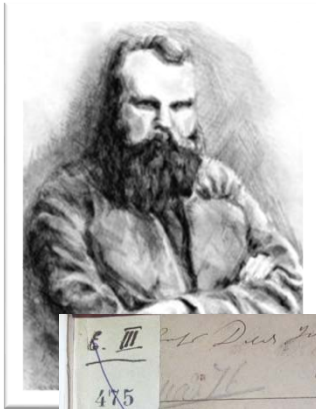
² «Курс історії української літературної мови», т. 1, за ред. акад. АН УРСР І. К. Білоділа, К., 1958, стор. 141.

У другій половині XIX ст. починають виходити в світ вже окремі зібрання українського лексичного матеріалу. Також з'являються двомовні словники або їхні частини. Варто згадати такі українсько-російські: «Словарь малороссійскаго наречія» Олександра Афанасьєва-Чужбинського (1855), «Словарь малороссійскихъ идіомовъ» Миколи Закревського (1861), «Опыт южнорусского словаря» (1861) Каленика Шейховського, «Словниця української мови» Фортуната Піскунова (1873), «Українсько-російський словник» (1909) Віктора Дубровського.

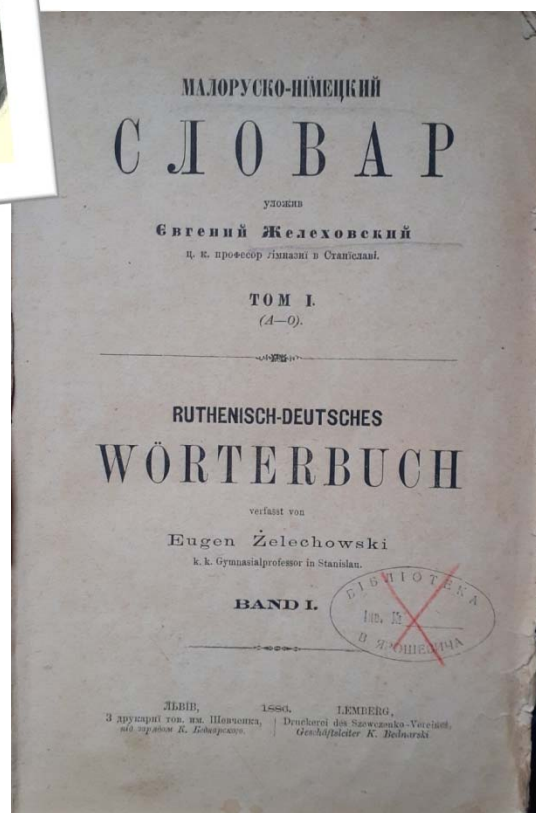




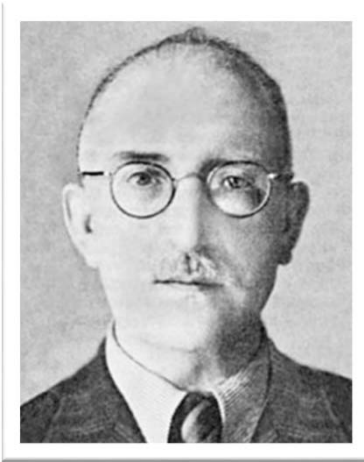
Російсько-українські словники: «Опытъ русско-украинскаго словаря» (1874) Михайла Левченка, «Словаръ російсько-український» (1893-1898) М. Уманця й А. Спілки, «Русско-малоросійскій словарь» (1897-1899) Євгена Тимченка.



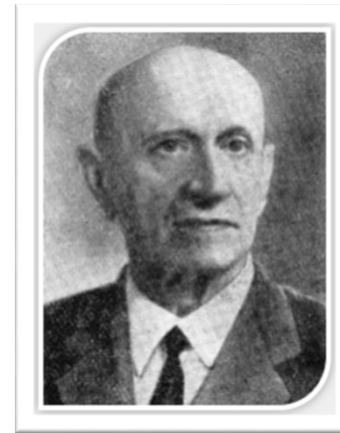
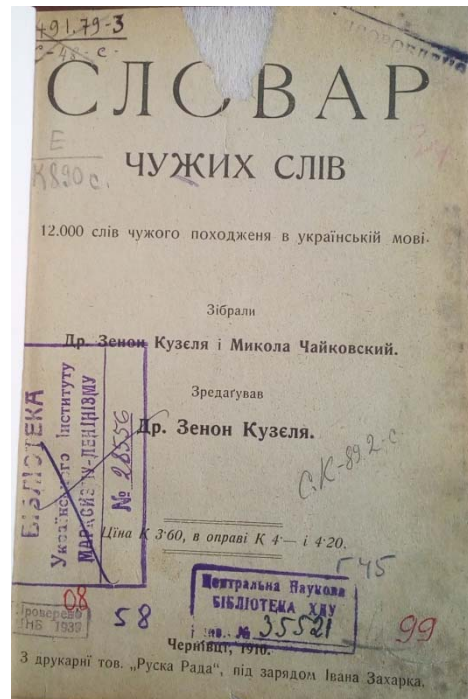
Також багато інших, таких як: «Малоруско-німецький словар» (1886-1889) Євгена Желеховського, складений для потреби шкіл, «Латинсько-український словар: для середних шкіл» (1912) Юліана Кобилянського.



«Словник чужих слів» (1910) Зенона Кузеля та Миколи Чайковського. У цьому словнику подається пояснення більш ніж 12000 слів та сталих виразів іншомовного походження. Це видання можна вважати першим українським словником іншомовних слів.



Зенон Кузель



Микола Чайковський

Кращі думки ми знаходимо,
підшукуючи слово.
Ж. Жубер

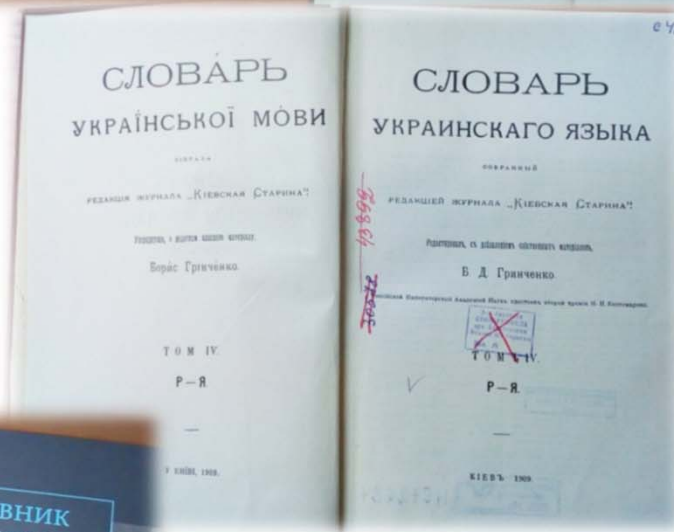



«Словник української мови» (1907-1909) за редакцією Бориса Грінченка з'явився у Києві. Словник являє собою цінну лексикографічну пам'ятку. Цей двомовний українсько-російський — словник має до 68 000 слів і є першим в українській лексикографії великим зібранням лексичних фондів української мови з перекладом включених до нього слів російською мовою і, здебільшого, з відповідним українським ілюстративним текстом до кожного з поданих значень слова. У реєстрі словника представлена лексика як літературної мови XIX ст. і фольклору, так і більшості українських діалектів.



Словник досить широко подає українську фразеологію, часто з поясненням її походження. Вже через 49 років словник знову перевидали. Він налічує 70 000 слів української мови, як літературної, так і народної. Робота Грінченка навіть отримала премію Російської академії наук. Це видатний словник початку XX століття. Для його створення письменник використовував художній матеріал, фольклорні джерела, інші словники та роботи журналістів «Київської старовини».







Люблю словники... Я люблю їх
не тільки за велику користь,
принесену ними, але й за те,
що є в них прекрасного і величного.

Анатоль Франс